

Et minne i bevegelse

Mønstre, spenninger og endringer i den nasjonale minneste-prosessen etter 22. juli 2011¹

Ingeborg Hjorth

Institutt for historiske studier, NTNU/Falstadsenteret
ingeborg.hjorth@ntnu.no

Line Gjermshusengen

Institutt for historiske studier, NTNU
line.gjermshusengen@ntnu.no

Abstract

The article is an investigation of the national memorial process after the bombing of the Norwegian government center and the killings at Utøya July 22, 2011. It presents the different stages of the process, starting with the early exchange of ideas in autumn 2011, proceeding through the main phases of the official memorial process, and ending with the heated debate following the announcement in February 2014 of the winning design for two national memorial sites. Analyzing the communication of ideas, proposals and plans for the memorials in documents received and produced by ministries and state agencies, the article identifies patterns, tensions and changes in the ways the events of July 22 are told. The analysis reveals how two different and partly divergent narratives of a collective memory gained strength during the process: one identified as an early established progressive narrative, the other as a tragic narrative, most clearly expressed in the winning design *Memory Wound* by Swedish artist Jonas Dahlberg. The distance between these two main narratives and their discord with a multitude of individual memories, help explain the growing tensions between the different actors in the process. Attention to the narrative frames of the interpretation and telling of July 22 also, more generally, provides insight into the forming of cultural memories and traumas.

Keywords:

- cultural memory
- master narrative
- counter narratives
- memorial process
- National July 22 Memorial

Fem måneder etter bombeangrepet på regjeringskvartalet i Oslo og det påfølgende massedrapet på AUFs sommerleir på Utøya 22. juli 2011 gjorde den norske regjeringen det kjent at to nasjonale minnesmerker skulle etableres til minne om hendelsene. En minneprosess ble formelt igangsatt med sikte på å skape varige uttrykk på vegne av

hele det norske samfunnet. Oppgaven skulle vise seg å være alt annet enn enkel. Snart seks år etter er prosessen fortsatt ikke i havn. Diskusjonene om minnets form og innhold har engasjert mange, og debatten har vært særlig intens etter at den svenske kunstneren Jonas Dahlbergs designforslag ble kåret som vinner i den internasjonale konkurransen

om utformingen av minnstedene i februar 2014.

Den norske minnstedprosessen representerer et forsøk på å stabilisere minnet om 22. juli, og slik legge til rette for et langsiktig kulturelt minne – et minne som skal fastholdes i uoverskuelig framtid og tas opp i et minnefellesskap som inkluderer langt flere enn de som erfarte hendelsene og bærer dem med seg som individuelle og sosialt kommuniserte minner (Assmann 2016:20–21; Jordheim 2013:221–222). Diskusjonene prosessen har igangsatt og protestene den har møtt, bekrefter med all tydelighet historikeren og minnstedforskeren James E. Youngs observasjon i forbindelse med minnstedsetableringen etter terrorangrepet i New York i 2001: «[A]ll memorial processes are exercises in disunity, even as they strive to unify memory» (Young 2006:216).

Denne artikkelen gir en kildenær framstilling av minnstedprosessen fra 2011 til 2014, med fokus på hvordan fortellingen om 22. juli trer fram og tar ulike former. Artikkelen bygger på en analyse av offentlige planer og dokumenter, samt forslag, innspill og merknader fra befolkningen, kunstnere og direkte berørte av hendelsene. Til grunn for analysen ligger en forståelse av kollektive minner om historiske hendelser som sosiale eller kulturelle konstruksjoner, som er i bevegelse og gjenstand for påvirkning og forhandling (Assmann 2016:6; Erlil 2011:6–7; Olick 2007:54; Sturken 1997:1). Sentralt for slike minneprosesser er dannelsen og virkningen av hovedfortellinger eller master-narrativer. I denne sammenhengen forstår vi masternarrativ som fortellinger som fungerer styrende på andre fortellinger: De utgjør en idealtypisk narrativ ramme, hvis mønster gjentas, reproduseres og bekreftes av en rekke ulike utsagn og praksiser (Thijs 2008:68–69).

Ved å undersøke diskursen om de nasjonale minnstedene, fra utveksling av

ideer høsten 2011, via den offisielle prosessens hovedfaser og til den opphetede debatten omkring vinnerdesignet, identifiserer vi mønstre, spenninger og endringer i måten 22. juli fortelles på. Vi spør: Hva slags fortelling(er) er det som vinner fram og blir dominerende i samtalen om nasjonale minnsteder? I hvilken grad kommer avvikende forståelser, motstand og motfortellinger til uttrykk i prosessen med å forme et felles minne? Og hvilke spenninger og endringer i måten hendelsene fortelles på kan spores i minnstedprosessens ulike faser? En oppmerksomhet om de narrative rammene som 22. juli forstås og fortelles innenfor vil hjelpe oss å forstå spenningene som har oppstått mellom de ulike aktørene i prosessen, og vil samtidig mer generelt gi innblikk i hvordan kollektive minner formes.

Oppspill høsten 2011-Befestelsen av en hovedfortelling

Minnearbeidet etter angrepene på Oslo og Utøya startet allerede samme kveld, mens hendelsene fortsatt utspilte seg. Folk tok sosiale media i bruk, ikke bare for å utveksle nyheter, men også for å kommunisere de første forsøkene på å forstå hendelsene, for å minnes og ære ofrene, og for å organisere de første minneseremoniene (Kverndokk 2013a). Fra morgenen 23. juli, og parallelt med denne aktiviteten på nett, begynte folk å samle seg, først utenfor Oslo Domkirke og kort tid etter på ulike steder i Oslo sentrum, på landsiden mot Utøya og på offentlige torg og plasser over hele landet. Her la de ned blomster, personlige hilsener, fotografier, gjenstander, flagg og lys, og skapte slik de første spontane minnstedene (Gjermshusengen 2014:100). Kulturhistoriker Kyrre Kverndokk (2013a:148–50 og 2013b:189) har argumentert for å se denne umiddelbare responsen som sentral i konstruk-

sjonen og befestelsen av en hovedfortelling om terrorangrepene, et narrativ der hendelsene fortelles som et sammenhengende forløp hvor terroristens hat ble avløst av og besvart med de sørgendes samlende kjærlighet. En slikt hovedfortelling, forstått som en dominerende og vidt akseptert måte å omtale og forstå hendelsene på, reflekteres også i tidlige forslag til offisielle minnesmerker.

Bare få dager etter angrepene begynte e-postmeldinger og brev å strømme inn til statsministeren og Oslo-ordførers kontor, med forslag til hvordan de midlertidige minnstedene kunne avløses av varige installasjoner. Det var særlig minnet om den umiddelbare responsen på terrorangrepene som folk uttrykte et behov for å holde fast ved. 1. august skrev en Oslo-innbygger i e-post til ordfører Fabian Stang: «Det er noe med det spontane i dette blomsterhavet. Noe som viser at folk hadde behov for å uttrykke seg, uten gitte rammer og regler – og det er verdt å minnes i lang tid fremover. Det er jo dette vi må bygge videre på!» (KUD 2011/3060–100, nr.100).¹

I dagene etter angrepet tok en offentlig diskusjon form på papiravisenes debattsider og i nettavisenes kommentarfelt. Folks engasjement og deltakelse i dannelsen av spontane minnsteder ble her tolket og referert til som et krav om etablering av varige steder hvor man kunne samles for å sørge og minnes (Lindheim 2011, 27.7). Representanter for lokale og nasjonale myndigheter var på sin side opptatt av hvordan de skulle håndtere folkets minnsteder, som stadig vokste og var i ferd med å bre seg ut over Oslos gater. 27. juli gjorde Oslo kommune det kjent at blomstene, gjenstandene og lysene ville bli fjernet, men skulle tas vare på for å kunne brukes seinere

(Malm 2011, 27.7). Samtidig oppfordret de innbyggerne til å sende inn sine forslag. Hundrevis av forslag ble framsatt, nesten alle med fokus på hvordan de spontane minnstedene kunne avløses av permanente installasjoner med klare referanser til folkets respons de første dagene etter terrorangrepene (KUD 2011/3060–100).

Noen av forslagene søkte å etablere forbindelsen til denne responsen gjennom plassering, idet de oppfordret til å reise permanente minnesmerker der hvor etableringen av spontane minnsteder og gjennomføringen av minneseremonier hadde funnet sted. Plassen foran Oslo Domkirke ble særlig ofte nevnt som et egnet sted, og enkelte foreslo dessuten å markere og forevige omrisset av blomsterhavet og gi området navnet «Roseplassen» eller «Håpets blomstertorg». Andre forslag refererte tilbake til den første tidens minnearbeid gjennom bruk av billedlige tegn eller symboler, spesielt roser og hjerter, i monumentlignende skulpturer. Og enkelte foreslo å gjenbruke det innsamlede materialet og la det utgjøre en sentral bestanddel i en permanent installasjon. En idé som ble framsatt av mange var å komponere blomstene og bruke jorden i en minnelund, park eller et blomsterbed. Andre mente at innsamlede hilsener, kosebamser, steiner, bilder og blomster burde brukes i varige kunstverk. Atter andre foreslo å lage statuer ved å støpe om stearinen fra utbrente telys og gravlykter. Et element som forekommer hyppig i de innsendte forslagene er tekstfragmenter fra den umiddelbare responsen – spesielt varianter av den hyppig siterte meldingen som den 18 år gamle AUF-eren Helle Gannestad la ut på sin Twitter-konto natt til 23. juli: «Når en mann kan forårsake så mye ondt – tenk hvor mye kjærlighet vi kan skape sammen» (Gannestad 2011, 23.7; KUD 2011/3060–100).

De fleste forslagene rettet altså, på en eller annen måte, fokus mot det som ble

1. Mindre språkfeil som måtte forekomme i originalmaterialet er rettet opp i sitatene vi bruker i denne artikkelen.

skapt i dagene etter angrepene. Men enkelte pekte også på selve volden, brudderfaringen, tapet og ødeleggelsen. Et lite antall forslag gikk ut på å bruke rester fra den utbombede Høyblokka og de omkringliggende bygnin-gene: knust glass, metallbiter og bygnings-deler. Av elementene som direkte reflekterer tap og ødeleggelse er det særlig to som peker seg ut: bruken av ofrenes navn og plassering av minnesmerkene på åstedene for an-grepene. I mange av forslagene er ett eller flere av disse elementene kombinert med spor fra eller symboler for folkets respons på terroren, som dette forslaget framsatt av en kvinne fra Rykkinn: «[K]rateret som bomben laget foran regjeringsbygget kunne fylles med jorden som rosene vil bli til: slik blir symbolet av ødeleggelse fylt med symbolet på den kjærligheten vi alle føler sammen» (KUD 2011/3060–100, nr.158).

Forslagene som ble spilt opp høsten 2011 viser at fortellingen som ble formet i de første dagene etter angrepene, festet seg og dominerte i den videre samtalen om hvordan hendelsene skulle minnes. Gjennom diskusjonene om et varig uttrykk i offentlig rom, ble dette narrative holdt ved like og styrket, slik det også ble gjennom en rekke andre kulturelle uttrykk: publikas-joner, taler, symboler og seremonier (Kverndokk 2013a:133–156; Rafoss 2016). Hvilken rolle spiller den tidlig etablerte hovedfortellingen om 22. juli-hendelsene videre i den statlig styrte minnedspro-sessen? I hvilken grad får den konkurranse av alternative fortellinger? Og er det noen fortellinger som umuliggjøres under trykket fra den? Før vi søker å gi et svar på dette må vi komme til en nærmere forståelse av hva som karakteriserer hovedfortellingen: Hva innebærer fortellingen om forvandlingen av terroristens hat til felles, samlende kjær-lighet, og hva slags type fortelling er dette? En komparativ gjennomgang av innspillene til minnesmerker høsten 2011 (KUD

2011/3060–100) gjør det mulig å iden-tifisere mønstre og skille ut fortellingens hovedtrekk.

Det som framfor alt karakteriserer hovedfortellingen om 22. juli er en markering av avstand til gjerningsmannen, den norske høyre-ekstremisten Anders Behring Breivik: en markering av opposisjon gjennom kollektiv oppslutning om felles verdier, som gjerningsmannen gjennom sine handlinger og gjennom forsøket på å rett-ferdiggjøre dem i sitt såkalte manifest, hadde gått til angrep på. I hovedfortellingen danner gjerningsmannens handlinger og motiver det mørke bakteppet for det felles verdigrunn-laget. I henvendelsene om minnesmerker er gjerningsmannen sjelden eksplisitt referert til. Han figurerer som «én mann» i det stadig gjentatte sitatet av Helle Gannestad, og han omtales gjennom de mer abstrakte kate-goriene «hatet», «ondskapen», «grusom-heten». Oftest er han til stede som den uttalte motsatsen til framhevede verdier og motiver. Her finner gjerningsmannens hate-fulle handlinger og ytringer sitt svar i kjær-ligheten og omtanken, hans fiendebilde finner sitt svar i samholdet, hans forestilling om en nasjon truet av multikulturalismen finner sitt svar i framtidstro, terroren finner sitt svar i demokratiet, mørket og døden finner sitt svar i lys og liv.

Fortellingen om hvordan det norske folket svarte på terroren med samhold og kjærlighet handler ikke bare om folks solidaritet med de som ble direkte berørt, men er også uttrykk for en forståelse av hendelsene som et angrep rettet mot felles-skapet Norge. I denne fortellingen innehar det norske fellesskapet en slags heroisk offerrolle: *Vi* ble angrepet, *vi* ble stilt på prøve, men *vi* lyktes i å stå imot og hegne om våre verdier. I innspillene til minnes-merker står det nasjonale vi-et sentralt: De henviser til «det vi har vært gjennom», «tapene vi har lidd», «den ufattelige trage-

dien som har rammet oss alle», og til tiden «der hele Norge har vært triste, tankefulle, søvnløse». En kvinne fra Skien skrev «Jeg har ikke vært direkte rammet, men føler at vi alle har blitt rammet». Andre henviste til «dagen da hele Norge gikk sammen om å vise kjærlighet» og «dagene Norges befolkning sto sterkt og samlet og var ett». En innbygger i Oslo skrev: «Som alle andre, er også jeg sjokkert over den siste tids hendelser. Allikevel klarer jeg å se alt det positive som nå skjer blant oss nordmenn. Folk reiser fra nær og fjern for å legge ned blomster utenfor Oslo Domkirke, og denne handlingen binder oss sammen i sorgen; vi blir ett» (KUD 2011/3060–100, nr. 24, 15, 35, 152, 88, 14, 97).

Det er også tendenser til at drapsofrene tilskrives en heroisk offerrolle. I enkelte av henvendelsene omtales ofrene som «helter» og som «falne», og framstilles slik som om de har *gitt* sine liv eller *ofret seg* for en større sak. De fleste av ofrene var på en eller annen måte koplet til det politiske systemet, enten som statsansatte eller som ungdom med et gryende politisk engasjement. Denne fellesnevneren – som i gjerningsmannens øyne gjorde dem til «legitime mål» i det han omtalte som en «pågående borgerkrig» (Oslo tingrett 2012) – blir også framhevet i noen av henvendelsene, og bidrar til å skrive ofrene inn i en fortelling om 22. juli som en ærefull kamp for demokratiske verdier. En innbygger i Oslo skrev: «De berørte av terroraksjonene både i Oslo og på Utøya hadde som felles grunnlag at de engasjerte seg politisk eller i det politiske systemet vårt. De brukte livet sitt på et politisk system som er bygd på at hver stemme er like mye verd og at konflikter kan løses gjennom demokrati. Det er jo selve motstykket til den volden vi var skrekkslagne vitner til 22. juli» (KUD 2011/3060–100, nr.107).

Fortellingen om 22. juli deler visse grunntrekk med den norske hovedfortel-

lingen om andre verdenskrig. Koplingen mellom de to fortellingene ble allerede etablert i løpet av de første dagene etter terrorangrepet, slik sosiolog Tore Witsø Rafoss (2015b:22 og 2015a:209–211) viser med sine analyser av det offentlige ordskiftet etter 22. juli. Kulturhistoriker Anne Eriksen (1995:145–146) framhever hvordan krigsfortellingen «har fungert samlende og integrerende i det norske samfunnet, (...) har fått representere viktige sannheter og felles standpunkter og (...) har dannet et grunnlag av felles verdier i etterkrigstidens Norge». Lik fortellingen om krigen handler også hovedfortellingen om 22. juli om en ekstraordinær erfaring, en brå, uventet og sjokkartet overgang til en fremmed virkelighet der ufattelig onde ting kan skje, et plutselig overfall og tap av naivitet, og et stup ut av uskylden. Begge er fortellinger om mørke, håpløshet og fortvilelse, men samtidig også om lys, håp og samhold. De løfter fram grunnleggende verdier, tar form som kulturelle kilder til kraft og innsikt, og bygger opp om en positiv nasjonal selvforståelse (Eriksen 1995:23–30). Lik krigstiden er 22. juli et stykke av fortiden som vi må passe på å «aldri glemme», som vi kan dra lærdom av og bygge framtiden på.

Felles for masternarrativer som den norske hovedfortellingen om krigen og 22. juli-fortellingen er at de ikke bare formes ved at enkelte individuelle tolkninger og fortellinger, som deles av flere, gir innhold til og tas opp i en felles fortelling. Masternarrativet befestes også gjennom at det skjer en virkning den andre veien: Gjennom interaksjon og kommunikasjon påvirker og former narrativet også de individuelle fortellingene. Masternarrativet gir mønster for tolkning. Dette innebærer at fortellinger som kolliderer med, utfordrer eller står i et spenningsforhold til det, nærmest umerkelig skyves til side. Folkloristen Diane Goldstein (2009:236) har påpekt

hvordan krig, terror og katastrofer skaper en kontekst for «untellable narratives», fortellinger som blir holdt tilbake i en kombinasjon av ytre press og selvsensur. På bakgrunn av nyere forskning som viser hvordan fortellere, stilt overfor slike «untellable narratives», griper til et tryggere master-narrativ, etterlyser hun en økt oppmerksomhet omkring det ufortalte: hullene og stillhetene i fortellingene om en gitt hendelse. I lys av dette er det verdt å merke seg fraværet av visse motiv i den fortellingen om 22. juli som trer fram gjennom de tidlige innspillene til nasjonale minnesmerker.

Vi har allerede bemerket at gjerningsmannen i liten grad er nevnt i dette materialet, og at måten han refereres til gjør at han framstår som antitesen til det norske fellesskapet. Hans identitet som *en av oss*, født inn i dette samme fellesskapet, er totalt fraværende. Og spørsmål som melder seg i forlengelsen av dette, forblir ikke-tema: Er han å betrakte som en anomali, et avvik, en skikkelse som ikke angår oss? Eller ligger det noe latent i det norske samfunnet som muliggjør en Breivik? Det er lite rom for selvransakelse i samtalen om de nasjonale minnesmerkene. Rystelsen i den nasjonale selvforståelsen, som hendelsene 22. juli også kan fortelles som, stilnes gjennom en mobilisering og styrking av nasjonal identitet i en fortelling der tap og ødeleggelse langt på vei framstilles ved hjelp av heroismens semantikk.

I henvendelsene om minnesmerker er det også påfallende få referanser til terroristens politiske motivasjon og til Arbeiderpartiet som hans spesifikke mål. En kvinnelig Oslo-borger var en av svært få som, i et brev til ordfører Stang, eksplisitt knyttet forslaget om bruk av rosen som symbol til Arbeiderpartiet: «[R]oser står, som kjent, for så mye, deriblant kjærlighet og den er også Arbeiderpartiets symbol, og

Arbeiderpartiet er dem som er blitt hardest rammet» (KUD 2011/3060–100, nr.165). De øvrige henvendelsene reflekterer gjennomgående en tolkning av hendelsene som helt og holdent hevet over det politiske landskapet. I den fortellingen som trer fram gjennom dem handler 22. juli om noe langt større og mer vidtfaende enn et angrep på et spesifikt politisk fellesskap. De som engasjerte seg i og bidro med innspill til nasjonale minnesmerker høsten 2011 ser altså ut til å ha akseptert som grunnpremiss at 22. juli var en nasjonal hendelse, et angrep på det norske fellesskapet og på norske grunnverdier. En følge av dette er at sider ved hendelsene som kan bidra til å synliggjøre skillelinjer innenfor dette fellesskapet, blir skjøvet til side eller utelatt.

Både formen hovedfortellingen om 22. juli tar og de normative implikasjonene som følger av den, gjør at vi med den amerikanske sosiologen Jeffrey C. Alexander (2004b) kan identifisere den som en bestemt type traume-narrativ. Opplevelsen av hendelser som kollektive, nasjonale eller kulturelle traumer blir ifølge Alexander til gjennom det han kaller «the process of trauma creation» (Alexander 2004b:1). I denne sosiale prosessen etablerer bestemte måter å fortelle om hendelsene på en forbindelse mellom de som var direkte ofre og et bredere kollektiv. Kollektivet adopterer ofrenes smerte og framstiller denne smerten som en grunnleggende trussel mot en felles identitet eller selvforståelse (Alexander 2004b:10). Alexander skiller i denne sammenhengen mellom to typer traume-narrativ: progressive og tragiske.

Progressive traume-narrativ bygger på en forståelse av plutselige og opprivende hendelser som utgangspunkt for en umiddelbar, men likevel rasjonell respons: Sjokk, forferdelse og indignasjon følges av framtidsrettede tiltak som tar sikte på å rette opp og gjøre godt igjen. Denne typen narrativ retter oppmerk-

somheten mot en framtid som kollektivet på bakgrunn av de traumatiske erfaringene går styrket i møte med. De framhever håpet om og troen på at hendelsene, på tross av den smerten de har forårsaket, også kan være godt for noe. De er fortellinger med en form for «happy ending» (Alexander 2004b:2–5 og 2004a:209–214).

Tragiske narrativ springer ut av et psykoanalytisk perspektiv på traumer, som tar utgangspunkt i at hendelser kan være så voldsomme at de hindrer eller fordreier minnet om dem, og som understreker den terapeutiske effekten av å kalle fram fortrenge minner og undertrykte følelser (Alexander 2004b:5–8 og 2004a:224–227). Til grunn for det tragiske narrativet ligger en forståelse av traumet som uavsluttet, smerten som vedvarende og virkningene som forstyrrende eller hemmende. Det tragiske narrativet gir ingen trøst eller mening, men tilbyr i stedet, lik den klassiske tragedien, en form for katarsis: Gjennom å gjenkalle tragedien og smerten igjen og igjen, gis det rom for en følelsesmessig renselse eller befrielse. Der lærdommen i et progressivt narrativ er knyttet til en handlekraft eller motstandskraft som vokser gjennom kollektivets identifikasjon med ofrenes lidelse, handler lærdommen i et tragisk narrativ om styrking av en moralsk ansvarsfølelse gjennom identifikasjon med ofre og gjerningsmenn: «We seek catharsis because our identification with the tragic narrative compels us to experience dark and sinister forces that are also inside of ourselves, not only inside others» (Alexander 2004a: 227).

Fortellingen om 22. juli, slik den trer fram i forslagene og innspillene høsten 2011, kan gjenkjennes som et progressivt narrativ. Som den amerikanske historikeren Edward T. Linenthal (2001:41–80) har vist, var det også lignende narrativ som utgjorde rammeverket for mange av fortellingene om bombeangrepet på the Alfred P. Murrah Federal Building i Oklahoma City 19. april

1995, en hendelse som har mange likhetstrekk med Norges 22. juli. Linenthal opererer med tre kategorier narrativ i sin analyse: «progressive», «redemptive» og «toxic». «The redemptive narrative», som springer ut av et sterkt religiøst samfunns respons på terroren, er mindre relevant i vår sammenheng. Men både dette og det progressive narrativet, slik Linenthal forstår det, har til felles at de «sought to recover from the ruins of the bombing some evidence of people's resiliency and some sense of coherence» (Linenthal 2001:42). Slik kan de begge tolkes som varianter av Alexanders progressive narrativ og som beslektet med den norske hovedfortellingen om 22. juli. Linenthals *giftige* narrativ har likhetstrekk med Alexanders tragiske narrativ, ved at det fokuserer på selve tragedien og dens langvarige virkninger på menneskers kropp og sinn: Det er «a story of an unfinished bombing» (Linenthal 2001:43). I motsetning til Alexanders tragiske narrativ er dette imidlertid en fortelling som først og fremst kommer til uttrykk på individuelt plan: Der det tragiske narrativet fokuserer på en smerte som kollektivet kan dra lærdom av, forteller det giftige narrativet om en smerte som virker ødeleggende og som den enkelte berørte må utholde.

Når vi i det følgende skal gå nærmere inn på den statlig styrte prosessen for etablering av nasjonale minnesmerker etter 22. juli, er Alexanders begreper om progressive og tragiske narrativ særlig nyttige. Som vi skal vise beholdt den tidlig etablerte hovedfortellingen, forstått som et progressivt narrativ, sin styrke i den offisielle minneprosessens første fase, men ble utfordret av et tragisk narrativ i den neste. Fra sommeren og høsten 2013, da KORO (Kunst i offentlige rom) på vegne av staten henvendte seg til verdens kunstnere, designere og arkitekter for å søke konkrete

designforslag, virket begge narrativene side om side. De steile frontene som er kommet til syne i debatten omkring vinnerdesignet *Memory Wound/Minnesår* kan forstås i lys av avstanden mellom disse to narrativene, og i lys av spenninger og kollisjoner mellom disse formene for kollektive minnekonstruksjoner og et mangfold av individuelle minner, som også inkluderer varianter av Linenthals giftige narrativ.

Igangsettelsen av en statlig prosess – videreføring av hovedfortellingen

22. desember 2011 annonserte regjeringen ved Kulturdepartementet sin beslutning om å etablere to nasjonale minnesmerker, ett i Oslo og ett i tilknytning til Utøya (KUD 2011). Denne beslutningen markerte et taktskifte og en overgang til en annen modus i det nasjonale minnearbeidet. Den satte strek for idemyldringen som hadde preget det første knappe halvårets offentlige samtale om minnesmerker, og signaliserte et ønske om og vilje til å ta grep og vise handlegkraft.

Den formelle igangsettelsen av en statlig styrt prosess innebar en kraftig innsnevring av rommet for forhandlinger om det nasjonale minnet. Overordnet sett gikk prosessen med dette inn i en lukket fase, hvor diskusjonene hovedsakelig foregikk internt, først i en styringsgruppe som, under ledelse av Åse Kleveland, fikk i oppdrag å legge fundamentet for det videre arbeidet, og deretter i et kunstutvalg nedsatt av KORO, som fikk i oppdrag å operasjonalisere planene. Fram til høsten 2013, da kunstnergrupper fra hele verden meldte sin interesse for å delta i konkurransen om utforming, foregikk gruppens kontakt med omverdenen i det store og hele som enveiskommunikasjon: Informasjon om framdriften ble porsjonert ut i kontrollerte utspill etter hvert som rapporter og vedtak

forelå og nye faser av prosessen ble igangsatt.

Styringsgruppen, bestående av representanter fra statlige departement, AUF og støttegrupper for berørte av 22. juli-hendelsene, holdt sitt første møte 29. januar 2012. I forkant hadde gruppens leder holdt møter med Kulturdepartementet og KORO, som ble tildelt sekretariatfunksjon i det videre arbeidet. I samarbeid med KORO hadde hun dessuten knyttet til seg en gruppe kunstkonsulenter med rådgiverfunksjon. I mandatet fra regjeringen het det at styringsgruppen både skulle fremme forslag til utforming og lokalisering av minnesmerkene og til hvordan prosessen med etableringen av dem burde organiseres. Minnesmerkens innhold og funksjon ble beskrevet i korte ordelag: Dette skulle være minnesmerker over ofrene etter angrepene, de skulle hedre drepte, overlevende, hjelpemannskaper og frivillige, og ofrenes navn skulle framkomme i tilknytning til minst ett av dem (KUD 2012:5). Utover å skulle *minnes* og *hedre* så vel ofrene som deres hjelpere, ga mandatet ingen føringer for hva minnesmerkene skulle kommunisere. Dette ble det imidlertid gitt tydeligere uttrykk for i de likelydende svarene som Kulturdepartementet sendte til de som henvendte seg med forslag og innspill. Der slo følgende setning fast fra statlig hold hva det nasjonale minnearbeidet etter 22. juli handlet om: «Vi takker for ditt store engasjement og ditt ønske om å bidra når det gjelder å fremme demokrati, solidaritet og menneskeverd» (f.eks. KUD 2011/3060–108).

En av de første avgjørelsene styringsgruppen tok var å erstatte begrepene «minnesmerker» og «minnemonumenter», som de planlagte installasjonene ble omtalt som i tidlige offentlige dokumenter, med «minnesteder». Minnesteder har, ifølge gruppens definisjon, «oftest en funksjon utover selve minnet om en konkret hendelse, og motiverer et rom med flere dimen-

sjoner som formidler et større budskap» (KUD 2012:7). Med formuleringer hentet fra et tidlig notat utarbeidet av KORO ble minnesteder videre omtalt som «mindre statisk og styrende i sin formidling» enn minnesmerker, og det ble understreket at de både kan fungere som steder «for refleksjon over en hendelse og dens konsekvenser» og som steder «for å minnes og reflektere også øvrig savn/andre hendelser» (KORO 2012/1–1; KUD 2012:8). Valget av begrepet minneste signaliserte altså et ønske om å åpne opp for ulike tolkninger og gjøre stedene relevante for et bredt publikum. Dette ønsket ble også underbygget av overordnede målsettinger som gruppen formulerte i sin innstilling. Her heter det blant annet at minnstedene skal være «samlende», de skal formidle ambisjonen om et «åpent, varmt og inkluderende samfunn» og de skal være «tros-, livssynsmessig og partipolitisk nøytrale» (KUD 2012:9).

Utviskingen av politiske og andre skillelinjer innenfor det nasjonale fellesskapet, som var kommet til uttrykk gjennom fravær i de tidlige innspillene til minnesmerker, ble altså kommunisert som et bevisst valg i styringsgruppens anbefalinger til nasjonale minnesteder. Dette valget la særlig føringer for gruppens vurderinger av aktuelle lokaliseringer for minneste i Oslo, der usikkerheten knyttet til det skadde regjeringskvartalets framtid gjorde at man så seg om etter andre egnede steder. Om Youngstorget skrev styringsgruppen: «Terrorudådene var et eksplisitt angrep på Regjeringen, arbeiderbevegelsen og AUF. Det kunne i seg selv motivere et minneste på Youngstorget, som dessuten har utsyn til regjeringskvartalet. Det ville imidlertid være i strid med forutsetningen om partipolitisk nøytralitet» (KUD 2012:19). Underveis i arbeidet hadde styringsgruppen og dens konsulenter også diskutert seg bort fra flere andre plasseringer,

med lignende begrunnelser. Arbeider-samfundets plass ble forkastet på grunn av «politiske assosiasjoner», og Hammersborg torg ble vurdert uegnet blant annet med henvisning til at stedets nærhet til regjeringskvartalet gjorde at det «mentalt linkes opp mot partipolitikk» (KORO 2012/1–15). Denne innvendingen harmonerer for øvrig ikke med vurderingen av andre steder, der koplingen til regjeringskvartalet som *åsted* ble framhevet som en kvalitet.

Ønsket om at minnstedet skulle favne et fellesskap på tvers av ulike skillelinjer gjorde også at plassen foran Domkirken, der landets største spontane minneste hadde tatt form etter 22. juli, raskt ble vurdert som uaktuell. I styringsgruppens innstilling heter det: «Det nasjonale minnstedet skal favne alle, uavhengig av politisk eller religiøs tilhørighet. Det er derfor ønskelig at minnstedet er fristilt fra kirken» (KUD 2012:18). I stedet endte styringsgruppen opp med å anbefale Nisseberget, et avskjermte hjørne av Slottsparken uten tilknytning til 22. juli-hendelsene. Regjeringskvartalet ble framsatt som et andre alternativ. Nissebergets kvaliteter var ifølge gruppens vurdering at det var tilbaketrukket og åpent på samme tid, og at det her ville være rom for at publikum kunne «danne sitt eget meningsfylte sted» (KUD 2012:21). I et møtereferat påpekes det at stedet «i noen grad linkes mentalt opp mot slottet som institusjon, og til parkens etablerte identitet, noe som ikke nødvendigvis er en ønsket dimensjon ved minnstedet» (KORO 2012/1–14), men denne innvendingen har ikke fått plass i den endelige innstillingen.

I Hole gjorde ønsket om å favne bredt at det var utelukket med et nasjonalt minneste på selve Utøya. I begrunnelsen ble det ikke henvist til stedets politiske koplinger, men til at øya var lite tilgjengelig for allmenheten (NTB 2012, 24.2). Fra AUFs side var det om å gjøre at minnstedet ble plas-

sert på landsiden for å skjerme øya og sørge for at organisasjonen fikk ro til å bearbeide hendelsene og stake ut en framtid både for seg selv og for stedet. Tonje Brenna, daværende generalsekretær i AUF, som selv hadde overlevd terrorangrepet og som representerte AUF i styringsgruppen, har forklart vurderingen slik:

Det viktige for AUF var at det nasjonale minnesmerket måtte være på land, og ikke på øya. [...] Før [styrings]gruppa fantes, var det et stort press på AUF [...] Vi fikk daglige telefoner fra folk som var frustrert for at det ikke gikk rutetraffic med ferga [...] Det ga jo AUF et veldig logistikkansvar, et ansvar vi ikke hadde kapasitet til å håndtere. Det var også vanskelig å beskytte våre egne som kanskje hadde behov for å være der, og deres familier [...] Det var det viktigste for AUF: å få trykket vekk fra oss. Fordi vi på en måte fikk ansvaret for å håndtere det nasjonale traumet (Brenna 2015).

Styringsgruppens valg falt på Sørbråten, en liten odde på landsiden mot Utøya, med Lauvodden et stykke lengre nord i Tyrifjorden som et andre alternativ. Begge stedene oppfylte alle kriterier som gruppen hadde satt for minnestedet i Hole: De hadde visuell tilknytning til Utøya, de var skjermede og stille steder, de hadde nærhet til vann og grønne omgivelser, og det var mulig å sørge for universell tilgjengelighet. Om Sørbråten slo rapporten fast at «plassen vil kunne bearbeides til å bli et åpent, vakkert, stille og naturnært minnested som samtidig åpner for fellesskap» (KUD 2012:12).

Heller ikke i Hole ble stedet der kommunens største spontane minnested var skapt i dagene etter 22. juli vurdert som aktuelt. Det såkalte *Alteret*, en stor flat stein i veikanten ved gården Lien, var i februar 2012, da styringsgruppen var på befaring,

fortsatt dekket av brennende lys, blomster og bamser (Kleveland 2015). Men slik gruppen vurderte det, oppfylte ikke stedet, med sin plassering tett ved en trafikkert vei, kriteriene for det nasjonale minnestedet. I innstillingen ble det imidlertid gitt uttrykk for et ønske om at de nasjonale minnestedene skulle knytte an til folkets spontane minnesteder på annet vis: «Vi håper at de symbolene og uttrykkene som ble skapt, vil tas i bruk når de permanente minnestedene skal finne sin form» (KUD 2012:8).

Koblingen til den første tidens minnemarkeringer er særlig sterk i styringsgruppens tolkning av mandatet hva angår minstedenes innhold og funksjon. «Det skal skapes steder for å minnes, og for å påminnes de verdiene som sto så tydelige for oss etter 22. juli», heter det i gruppens rapport (KUD 2012:3). Det progressive narrativet, som vi har kunnet lese ut av det første halvårets innspill til nasjonale minnesmerker, blir her videreført og ytterligere forsterket. Rapporten vender gjentatte ganger tilbake til åpenheten, kjærligheten og folkestyret, «de grunnleggende verdiene som skapte et sterkt og samlende mangfold midt i katastrofen» (KUD 2012: 7,9,25). Den slår fast at det er disse som skal minnes, framfor volden og grusomheten, og at minstedene skal være vakre steder for refleksjon og inspirasjon. Denne vektleggingen får også styrke gjennom henvisning til berørtes ønsker. Om Hole heter det at «bygda ønsker ikke å forsterke og forlenge en lokal identitet med tilknytning til grusomhetene. De fleste ønsker imidlertid et møtested og et symbol for engasjementet, medmenneskeligheten og varmen som ble mobilisert i de dramatiske julidagene» (KUD 2012:11).

Ved siden av anbefalinger for minstedenes lokalisering og karakter la styringsgruppen også fram forslag til organisering av det videre arbeidet. De anbefalte å gi KORO det operative og kunstfaglige ansvaret for minstedene, som de så for seg skulle stå

ferdige til fireårsmarkeringen 22. juli 2015. Videre anbefalte de å invitere til en åpen, internasjonal prekvalifisering, etterfulgt av en lukket konkurranse for inntil 20 deltakende kunstnere, arkitekter og samarbeidende grupper (KUD 2012:27). Åpningen mot et internasjonalt kunstmiljø var ikke bare et signal om høye ambisjoner for minnstedene. Den innebar samtidig en åpning mot en tolkning av 22. juli som noe mer enn en nasjonal hendelse. I et notat fra mars 2012, der kunstkonsulentene argumenterer for å rette blikket utover landegrensene, slås det fast at «[h]endelsen angikk 'alle'; terrorhandlingen ble både et nasjonalt og internasjonalt anliggende, og mange vil derfor ha et ønske om å delta i en slik prosess» (KORO 12/1–19). Som vi vil vise skapte dette rom for en særegen variant av den fortellingen om 22. juli som så langt hadde vært dominerende i samtalen om nasjonale minnsteder.

Styringsgruppen avsluttet formelt sitt arbeid 24. april 2012 idet de leverte rapporten *Steder for å minnes og påminnes* til Kulturdepartementet. Offentliggjøringen av rapporten satte umiddelbart fart i en avisdebatt, der anbefalingen til lokalisering av Oslos minnsted ble møtt med skarp kritikk (Valebrokk 2012, 29.4; Rønsen 2012, 4.5). Nissebergets manglende kopling til 22. juli gjorde valget vanskelig å forstå for mange. Også tempoet i prosessen ble gjenstand for diskusjon. Enkelte bemerket at det virket som regjeringen forhastet seg i en sak hvor det var viktig å ta seg god tid (Meyer og Lillebø 2012, 13.6). Andre stilte spørsmål ved om det virkelig var nødvendig å vente så lenge som til 2015 med å etablere nasjonale minnsteder (Kvalshaug 2012, 26.4). Ut over dette utløste ikke rapporten større diskusjoner, og gruppens leder kunne konkludere med at de i det store og hele hadde «truffet noe som for mange ble oppfattet som klokt og realistisk» (Kleveland 2015).

Knappe to måneder senere tok regjeringen sine første beslutninger i saken. Minnstedet i Oslo skulle, til tross for usikkerheten knyttet til gjenoppbygging og rivning av de skadde regjeringsbyggene, likevel legges til regjeringskvartalet. I juni 2012 meldte regjeringen at den fant det viktig å etablere minnstedet nær åstedet for det første terrorangrepet, og som en løsning på de logistiske problemene skulle det i første omgang etableres et midlertidig minnsted i utkanten av området, mellom Deichmanske bibliotek og Y-blokka (FAD 2012).

Avgjørelsen angående lokalisering i Hole ble utsatt i påvente av departementets forhandlinger om vilkår og begrensninger med grunneierne og kommunen. Først i april 2013 kunne det bekreftes at regjeringen hadde valgt Sørbråten (FAD 2013). En viktig grunn til avgjørelsen var ifølge statsråd Rigmor Aasrud at stedet hadde likhetstrekk med landskapet på Utøya, og dermed kunne gi en økt følelse av nærhet til øya (NTB 2013, 9.4). Begrunnelsen signaliserer en forståelse av koplingen mellom sted og historie som vesentlig.² Samtidig gir den uttrykk for at det er Utøya som er det *egentlige* stedet: Sørbråten er ikke der historien fant sted, men føres fram som det nærmeste det er mulig å komme når minnstedet ikke kan legges til selve øya. I Hole var det enkelte som reagerte på valget av sted og ytret bekymring for negative konsekvenser et minnsted kunne få for kulturmiljøet ved odden, og for trafikale utfordringer det ville føre med seg (Lile 2013, 10.4). Ut over dette kom det få innvendinger, og lokalavisen slo fast på lederplass at det syntes å være enighet om at riktig sted var valgt (Lien 2013, 12.4).

For øvrig ble det besluttet å følge styringsgruppens anbefalinger om framdrift

2. For en teoretisk utlegning av betydningen av historiske hendelsers tilknytning til fysisk rom, se Eriksen 1999:49-54.

og organisering av prosessen, og det kunstfaglige og operative ansvaret med å etablere minnstedene ble gitt til KORO. I et svært detaljert oppdragsbrev datert 10. juli 2012 trakk Kulturdepartementet opp rammene for KORO's arbeid: I tillegg til avgjørelsen som var tatt på bakgrunn av styringsgruppens rapport føyde departementet til egne krav om at minnstedet i Oslo skulle betraktes som «hovedmonumentet», at de to permanente minnstedene og det midlertidige minnstedet i Oslo alle skulle utformes av samme kunstner, og at ofrenes navn skulle framgå på alle de tre minnstedene (KUD 12/291–9). Verken regjeringsvedtak eller oppdragsbrev forholdt seg til styringsgruppens tolkning av minnstedenes innhold og funksjon, og KORO fikk dermed frihet til å forme sin egen forståelse av denne delen av oppdraget.

Kunstfeltets svar på den statlige bestillingen – åpning for flertydighet

Høsten 2012 nedsatte KORO et kunstutvalg, som i første omgang skulle utarbeide en kunstplan og deretter organisere og juryere konkurransen om de nasjonale minnstedene. To kunstkonsulenter, en arkitekt og en representant for Statsbygg ble utpekt som medlemmer i utvalget, i tillegg til representanter for AUF og Nasjonal støttegruppe, og en representant oppnevnt av regjeringen. Kunstkonsulent og dekan ved kunsthøgskolen i Oslo, Jørn Mortensen, fikk ansvaret for å lede utvalget, som holdt sitt første møte 19. november 2012.

Ifølge kunstplanen som ble offentliggjort 11. juni 2013 besto utvalgets arbeid det første halvåret av «møtevirksomhet, research og undersøkelser, oppdatering på relevant litteratur, befaringer og utveksling av informasjon» (KORO 2013a:5). Kunstutvalgets tilnærming til oppdraget var gjennomgående preget av en vektlegging av faglig tyngde,

gjennom søk i forskning på og internasjonal praksis med lignende prosesser. I likhet med styringsgruppen var utvalgets kontakt med et bredere publikum begrenset. Dette til tross for at de i kunstplanen erklærte at arbeidet med etableringen av minnstedene burde være «transparent» og inkorporere «deltakelse fra publikum så langt dette er mulig» (KORO 2013a:5). I likhet med styringsgruppen forholdt heller ikke kunstutvalget seg aktivt til forslagene som landets innbyggere hadde sendt inn i forkant av den statlige prosessen (Mortensen 2016). I april 2013 organiserte de imidlertid en spørreundersøkelse, der de henvendte seg til publikum og ba både direkte berørte av hendelsene og andre om å formidle sine ønsker gjennom ord og uttrykk. Analysen av undersøkelsen, som ble omtalt som «den viktigste strategien i arbeidet med involvering», konkluderte med at «ord som 'kjærlighet', 'samhold', 'sorg', 'ettertanke', 'håp' og 'fred' er assosiasjoner som man ønsker at et minnsted skal forbindes med» (KORO 2013a:25 og 45).

Trykket fra det progressive narrative, som manifesterer seg gjennom de framhevede ordene (ill. 1), reflekteres også i kunstutvalgets egen sammenfatning av 22. juli-hendelsene:

Hendelsene 22. juli er det kraftigste anslaget mot Norge i fredstid og ble umiddelbart møtt med samlet nasjonal fordømmelse. Hele Norge tok avstand fra de ekstreme politiske og ideologiske holdningene som lå bak terroranslaget, og fra alle hold ble det understreket at åpenhet, demokrati, medbestemmelse, respekt og ulikhet er verdier som fortsatt skal prege Norge i ettertid av terrorangrepet (KORO 2013a:7).

I motsetning til styringsgruppen ga kunstutvalget likevel ikke uttrykk for et ønske om

Ill. 1. Ordsky av tilbakemeldingene gitt i spørreundersøkelsen april 2013, presentert i Kunstplan for minnsteder etter 22. juli (KORO 2013a:45). Gjengitt med tillatelse fra KORO.

noen eksplisitt kopling mellom de framtidige nasjonale minnstedene og de spontane minnstedene som hadde bidratt til å befeste hovedfortellingen. Tvert imot synes det å ha vært et poeng å markere en distanse til disse, når det i kunstplanen heter at «[de] spontane og de offentlig initierte minnstedene vil eksistere side om side» og at «[de] uformelle minnesmerkene og minnstedene er folkeie med en annerledes funksjon og betydning enn de offisielle minnstedene som planlegges og bygges som et resultat av formelle beslutninger og prosesser» (KORO 2013a:21). På samme måte vurderte utvalget også lokale og privat initierte prosjekter som ble igangsatt parallelt med den nasjonale minnstedesprosessen som uvedkommende: De endret ikke på eller fjernet behovet for et nasjonalt minnsted (Eeg-Tverbakk 2014).³

3. Vi er imidlertid ikke i tvil om at flere prosjekter har hatt innvirkning på samtalen om de nasjonale minnstedene: utplasseringen av 52 lokale minnesmerker, produsert av billedhuggeren Nico Widerberg og gitt til dødsfrenes hjemkommuner etter initiativ fra en anonym giver i januar 2012, den kommunale minnstedesprosessen i Trondheim 2013-2016 og AUFs etablering av et eget

Kunstutvalget påpekte behovet for nasjonale minnsteder gjennom å vise til at domsavsigelsen mot gjerningsmannen i august 2012 hadde satt et punktum for rettsprosessen etter 22. juli, og at Stortingets behandling av regjeringens meldinger om samfunnssikkerhet og terrorberedskap sommeren 2012 og våren 2013 markerte et foreløpig punktum for den politiske, forvaltningsmessige behandlingen av hendelsene. Likevel, holdt de fram, «har både etterlatte, skadde, overlevende, involverte, enkeltmennesker og nasjonen, behov for steder for å minnes og for å hedre de som ble drept eller stod midt oppi hendelsene 22. juli 2011. Steder som fellesskapet har etablert. Minnsteder som har nasjonen som avsender» (KORO 2013a:8). Uten at det ble sagt eksplisitt kan avsnittet forstås i den retning at også minnstedene var tenkt å fungere som et slags punktum – et kulturelt eller minnepolitisk punktum – som skulle inngå i den nasjonale oppryddingen og stabiliseringen etter 22. juli.

minnsted på Utøya, igangsatt i 2013 og innviet sommeren 2015.

På den andre siden kommuniserer kunstplanen tydelig et ønske og en ambisjon om at stedene skal være dynamiske, og gir rom for andre tolkninger enn den som gir seg til kjenne som den etablerte hovedfortellingen. I en redegjørelse av forskjellen mellom monument, minnesmerke og minnested framgår det at utvalget så for seg steder som kunne egne seg som møteplass og forhandlingsarena for ulike verdier og ulike forståelser av hendelsene og deres betydning:

Monumenter er i sin form autoritære. De manifesterer allment aksepterte historiske kjensgjerninger og besørger en master-fortelling. Minnsteder uttrykker ikke på samme måte en autorisert enetale, men er utformet på en slik måte at det enkelte menneskets minner og følelser kan få plass og eventuelt også få komme til uttrykk. [...] Mennesker bruker minnsteder forskjellig, i påsyn av hverandre. Dermed blir de også steder der demokratiske verdier gjenspeiles og praktiseres. Dette er en egenskap ved minnsteder kunstutvalget vil fremheve og som vi vil skal fremkomme i minnstedene etter 22.7 (KORO 2013a:13).⁴

Der styringsgruppen hadde insistert på

4. Utvalgets grensdragning mellom monument/minnesmerke og minnested er interessant på flere plan, også sett i forhold til styringsgruppens argumentasjon for begrepet minnested, og andre aktørers bruk av begrepene som synonymmer. Kunstutvalget bygger, liksom styringsgruppen, på definisjoner gitt av KORO, men forsterker kontrasten mellom begrepene ytterligere. Med støtte i historiker Tor Einar Fagerlands essay «Fra monument og minnesmerke til minnested: ny bruk av offentlige rom», vedlagt kunstplanen som appendiks, peker de på det de forstår som vesensforskjeller i form og bruk. Vi holder oss her til spørsmålet om hvordan denne forståelsen bidrar til en dreining av 22. juli-fortellingen. Bruken av de ulike begrepene åpner imidlertid for en mer inngående diskusjon om sjanger, form og funksjon, som det vil være interessant å forfølge i en annen sammenheng.

stedenes lindrende virkning, gjennom vektleggingen av det vakre, verdige og optimistiske, vendte kunstutvalget i større grad oppmerksomheten mot det flertydige og det potensielt problematiserende, kritiske og forstyrrende. Dette kommer framfor alt til uttrykk gjennom henvisninger til forbilder i det internasjonale minnstedeslandskapet: *the Vietnam Veterans Memorial* i Washington (1982), *Oklahoma City National Memorial* (2001), *Denkmal für die ermordeten Juden Europas* i Berlin (2005), og *Erindringsens sted*, minnesmerke over deporterte norske jøder i Oslo (2000). Gjennom disse konkrete eksemplene kommuniserer kunstplanen klare forventninger om at de nasjonale minnstedene etter 22. juli skal forholde seg til og manifestere et slektskap med en bestemt minnestedstradisjon. Kunstutvalgets hovedpoeng var å vise hvordan disse minnstedene på ulike måter gir plass både til sorgbehandling og til opplysning og kunnskapsoverføring. Samtidig handler slektskapet mellom dem om at de retter oppmerksomheten mot brudd og tap gjennom artikuleringer av fravær (Saltzman 2006:7–24), at de søker å favne ulike og konkurrerende minner i samlende kunstneriske eller arkitektoniske former (Young 2016:329), og at de, med kulturforsker Erika Doss' ord, følges av «a recognition among artists and audiences that memorials have the power to stir things up as much as smooth them out» (Doss 2010:47). Om *Erindringsens sted* skrev kunstutvalget at dets form og innhold er representativt for «en global minnekultur der nasjonalstaten reiser spørsmål og behandler problematiske aspekter ved egen historie, i større grad enn tidligere patriotisk minnekultur» (KORO 2013a:15). Vektleggingen av dette trekket ved den «globale minnekulturen» kan leses som et ønske om at også minnstedene etter 22. juli skal gi rom for spørsmål, kritikk og debatt omkring

bakgrunnen for og virkningene av terroren.

På denne måten antyder kunstplanen et annet narrativt rammeverk for å forstå og fortelle om 22. juli. Da prosessen høsten 2013 gikk inn i en mer konkretiserende fase, var det dermed skapt rom for å utfordre det etablerte progressive narrative. Idet fristen gikk ut for å melde interesse for deltakelse i den internasjonale konkurransen 1. september 2013, hadde nærmere 300 enkeltkunstnere og samarbeidende grupper med base i 45 ulike land sendt inn sine søknader om prekvalifisering (KORO 2013b). 10. oktober presenterte kunstutvalget de åtte som gikk videre til lukket konkurranse (*Kunstforum* 2013, 10.10). Disse fikk fire måneder på seg til å utvikle konkrete forslag til utforming. Kunstnerne svar på KOROs invitasjon i søknadsbrev og designforslag rommer både varianter av det tidlig etablerte progressive narrative, og tolkninger som opererer i rommet skapt av kunstutvalgets åpning mot alternative forståelser.

I søknadene til prekvalifisering, der kunstnerne løftet fram sin kompetanse, erfaring og i noen tilfeller også konkrete ideer, og der mange av dem ga uttrykk for sin forståelse av oppdraget, kommer en særegen utgave av det progressive narrative til syne. Felles for mange av søknadene er at de skriver det vi har identifisert som hovedfortellingen om 22. juli inn i en større, universell fortelling. De mer enn antyder at minnet om hendelsene ikke kun kan forstås som nasjonalt, men snarere inngår i det minneforskere har omtalt som «trans-national memory formations» (Inglis 2016:143–154) og «a global culture of memory» (Huyssen 2003: 95–96). Fra å ha handlet om et angrep på nasjonen Norge, kommer det progressive narrative her til å handle om et angrep på et globalt eller transnasjonalt fellesskap: Den er en fortelling om hvordan terroren rammet det fredeligste hjørnet av jorden, og synliggjorde et brorskap på tvers av landegrenser. I

denne fortellingen er verdiene som løftes fram – humanitet, demokrati, medmenneskelighet – ikke lenger verdier som definerer et nasjonalt fellesskap, men verdier som forener fredselskende og demokratifeirende mennesker verden over. En spansk arkitektgruppe skrev:

The terrible events that took place in Utoya and Oslo shook the conscience and jerked the feelings of democrats throughout the world. It was not necessary to be in Norway to feel the sense of loss of those young souls who were just about to raise their voices and to start changing the world through their involvement in a democratic, political movement (KORO 2013b, nr.635).

Som i den nasjonale fortellingen tilskrives både det norske folk og de drepte også en helterolle i denne globale og universelle fortellingen. Det norske folk skal æres som «[a] civilized and courageous community», som bærer av «strong values of humanity», og som «an impressive model of dignity and justice» (KORO 2013b: nr.109; 533; 299). De drepte skal æres som falne i en global kamp mot terror og for humanitet, menneskeverd, frihet, fred og demokrati. De omtales som «true heroes» og som «people who died for their belief in integration and diversity» (KORO 2013b: nr.644; 231). Det er også en tydelig tendens i disse søknadsbrevene i retning av å framheve det gode som har kommet eller kan komme ut av det vonde: Etableringen av minnestedene handler om å «skape noe vakkert av det som er knust eller ødelagt», om å gi rom for «sinne over det urettferdige, men også gleden over ha vunnet et samhold» og om å se framover «with our goodwill, hopes and visions» (KORO 2013b, nr.583; 584; 447).

Kun et fåtall av søknadene til prekvalifisering framstår som konfronterende i

sin beskrivelse av hvordan minnstedene skal representere 22. juli, og de svarer i liten grad på kunstplanens åpning for å anlegge mer problematiserende eller kritiske blikk på hendelsene. Mange av søkerne griper imidlertid tak i kunstplanens vektlegging av flertydighet, og er opptatt av å gi rom for ulike minner, for kontinuerlig forhandling om det kollektive minnet, og for endringer i minnet over tid. Flere uttrykker eksplisitt at de ønsker å unngå å konkludere eller låse uttrykket til en bestemt forståelse. Denne holdningen gjenfinnes også i de konkrete forslagene som ble lagt fram i den påfølgende konkurransen. Der la flere av deltakerne opp til prosessuelle minnsteder, som ikke ga form til én tolkning, men snarere til et rom for ulike tolkninger og ulike fortellinger: rom som det ville bli opp til besøkende å fylle med mening gjennom bruk (KORO 2014a).

I en rekke av søknadsbrevene omtales hendelsene med ord som smerte, sår, arr og traume. Oftest har de fokus på hvordan minnstedene kan bidra til å *lindre* smerten, *lege* såret, gi mulighet for å legge traumat bak seg og vende blikket optimistisk mot framtiden. Noen formidler imidlertid også en forestilling om at minnstedenes oppgave er å gi anledning til å kjenne på smerten, konfrontere de vonde minnene og oppsøke traumat for på den måten å bearbeide det og dra lærdom av det. I disse beskrivelsene ligger anslag til det vi med Alexander har omtalt som et tragisk narrativ. En norsk kunstner skrev: «Stedet og utformingen må gi såret, skaden, mørket en fysisk, taktil, synlig virkelighet, en manifestasjon», fordi et traume som 22. juli kan bli «verre av at tiden går, at alle andre går videre, rasjonaliserer, lager narrativer som ikke forteller det forferdelige, arkiverer, som om verden ikke stoppet opp den dagen og universet har gjenfunnet sin balanse og ting noensinne kan bli vanlig igjen» (KORO 2013b, nr.

657). En amerikansk arkitektgruppe la vekt på smerten og sjokket som utgangspunkt for en refleksjon over og advarsel om mørke krefter og trusler i menneskenaturen:

The horrific events that occurred on July 22, 2011 are a unique tragedy, on a deeply personal level that also shook a nation. Why this occurred, however, may be universal, connecting all of us. We, as human beings share the same threats; Some, terror from without. Most, fear from within. When our minds funnel the infinite kaleidoscope of reality into a diminished tautology of hate, maintained at all cost, our delusions become all-controlling, and we do whatever is necessary, to impose our fabricated order (KORO 2013b, nr. 655).

Anslagene til et tragisk narrativ er unntak i søknadsbrevene, som i hovedsak gjentar varianter av det betryggende og optimistiske progressive narrative. Men lest som helhet og sammenlignet med de tidlige forslagene fra den norske befolkningen høsten 2011 og med styringsgruppens tilnærming til oppdraget, representerer søknadsbrevene likevel en merkbart dreining i måten å fortelle om 22. juli på. Gjerningsmannen er tydeligere til stede i dette materialet, hans politiske motivasjoner omtales i større grad og koples til mer vidtfaende ideologiske strømninger. Flere appellerer til en moralsk ansvarsfølelse gjennom kritisk selvrefleksjon, og flere framhever den terapeutiske virkningen av å konfrontere det mest smertefulle ved hendelsene. Alle er elementer som bidrar til å styrke nærværet av et tragisk narrativ: en fortelling som framstiller hendelsene som en rystelse i den nasjonale selvfølelsen, et kollektivt traume som ennå ikke er ferdig bearbeidet og tilbakelagt, og som det nasjonale fellesskapet er forpliktet til å gjenoppsøke for å kunne gå videre.

Det er verdt å merke seg at samtidig som denne dreiningen i måten å fortelle om 22. juli på fant sted i samtalen mellom oppdragsgiver ved KOROs kunstutvalg og det norske og internasjonale kunstmiljøet, var det fortsatt et progressivt narrativ som dannet rammen for forestillingene om de framtidige minnestedene blant aktører i andre deler av prosessen. Dette framgår tydelig av dokumenter fra møter i Hole kommune i november 2013, der både plan- og miljøstyret og kommunestyret gikk enstemmig inn for Statsbyggs forslag til planprogram for minnestedet på Sørbråten (Hole kommune 2013/2505–11003). Saksdokumentene viser at det ikke var kunstplanen, men den første styringsgruppens beskrivelser av målsettinger og retningslinjer for minnestedene som lå til grunn for planprogrammet. Premissene for vedtakene i de kommunale styrene var lagt gjennom sitat fra styringsgruppens rapport, som slo fast at stedet «skal peke framover og løfte fram verdier som åpenhet, kjærlighet og folkestyre, som samsvarer med verdier vi ble minnet på i tiden etter angrepene» (Hole kommune 2013/2505–113530). Det er dermed ikke underlig at mange opplevde det som overraskende og sterkt da vinneren av den internasjonale konkurransen ble kåret 27. februar 2014. Valget av Jonas Dahlbergs forslag, med designet *Memory Wound/Minnesår* for minnestedet på Sørbråten, bekreftet dreiningen mot et tragisk narrativ. Designet utfordret det etablerte progressive narrativet, men skulle også komme til å synliggjøre og forsterke nærværet av andre motfortellinger i samtalen om nasjonale minnesteder.

Vinnerdesignet og dets virkninger – 22. juli som et åpent sår

Hovedgrepet i Dahlbergs forslag var et kutt på tvers av Sørbråten. Kuttet ville skille den

ytterste delen av odden fra fastlandet og skape en ny og utilgjengelig øy. Fra landsiden skulle en gangvei lede de besøkende gjennom en underjordisk passasje i odden og fram til en åpning inne i kuttet. På øysiden av kuttet skulle navnene på alle de drepte hugges inn i bergveggen, med en avstand til åpningen som ville gjøre det mulig for besøkende å se dem, men ikke nå dem. Slik skulle minnestedet gjenskape «den fysiske opplevelsen av noe som tas vekk», reflektere «det abrupte og permanente tapet av de som døde», og anerkjenne «det som aldri kan erstattes» (Dahlberg 2014).

Løsningen for Sørbråten utgjorde hovedverket i Dahlbergs utforming av de nasjonale minnestedene, og forslagene hans for regjeringskvartalet sprang både fysisk og konseptuelt ut av dette. Ideen var å bringe stein og vegetasjon fra kuttet på Sørbråten til Oslo, og bruke det først i et midlertidig landskap med en kanallignende «minnevei», og deretter i et permanent minnelandskap formet som et nedsenket, utendørs amfiteater mellom regjeringsbyggene. I begge forslagene videreførte han sårmetaforen fra Sørbråten ved å skjære gjennom landskapet

Ill. 2. Jonas Dahlbergs vinnerdesign Memory Wound/Minnesår for det nasjonale minnestedet på Sørbråten. Foto: Jonas Dahlberg Studio.

og skape åpninger og fordypninger i terrenget for å gi form til en erfaring av tap og brudd. Det er likevel ikke smerten som er i fokus i forslagene for Oslo, men «en speiling av liv som går videre til tross for tap, av helbredelse, erindring og en synlig fremtid», som det heter i prosjektbeskrivelsen (Dahlberg 2014). Også i Oslo skulle ofrenes navn synliggjøres, men her på en slik måte at det skulle være mulig å berøre dem. Her skulle det i større grad gis anledning til å overkomme smerten, og finne trøst og mening. Dahlberg la samtidig større vekt på flertydighet i forslagene for regjeringkvartalet. Om det permanente minnstedet skrev han at det skulle bli «et åpent, relasjonelt rom hvis forhold innbyr til interaksjon og dialog uten at den er regissert eller foreskrevet» (Dahlberg 2014).

Vinnerdesignet rommer altså både elementer som peker i retning det progressive narrativet og elementer som viderefører kunstutvalgets vektlegging av et videre tolkningsrom. Lest som helhet innebærer ikke Dahlbergs forslag en radikalt annerledes måte å fortelle om 22. juli på enn den som framgår av tidligere innspill. Men isolert fra helheten og som enkeltstående verk, bryter Sørbråten-forslaget tydelig med den etablerte hovedfortellingen gjennom å legge all vekt på gjenkalling av tragedien og konfrontasjon med smerten. Det var denne løsningen, beskrevet av juryen som «en nesten autoritær styring av publikums opplevelse og forståelse» med den virkning at «man [ikke kan] unngå å bli grepet», som brakte Dahlbergs design til seier i konkurransen (KORO 2014b). Og det var denne løsningen som skulle få all oppmerksomhet i den videre samtalen om minnstedene.

Dahlbergs forslag ble umiddelbart gjenstand for overveiende positive reaksjoner både i norsk og utenlandsk presse. Representasjonen av 22. juli i løsningen for

Sørbråten ble beskrevet som presis og passende, storslagen, dramatisk, spektakulær, dristig, sterk, verdig og vakker (Steinkjer 2014, 28.2; Elton 2014, 28.2; Bakken 2014, 11.3). Men tidlige kommentarer pekte også på potensielt problematiske sider ved verket. *Aftenpostens* kunstkritiker mente løsningen var «på grensen til det melodramatiske, og farlig nær det ufølsomme, hvor ubehag [...] overtar for refleksjon og avstemt sorgarbeid» (Røed 2014, 28.2). Og lokalavisen i Hole bemerket på lederplass at «for mange er fortsatt Utøya et åpent sår», og at emosjonell, geografisk og tidsmessig nærhet til hendelsene ville gjøre det vanskelig for mange å leve med det foreslåtte minnstedet (*Ringerikes Blad* 2014, 13.3).

I debatten som fulgte ble både håndteringen av prosessen og den konkrete vinnerløsningen gjenstand for kritiske blikk. Det ble gitt uttrykk for misnøye over manglende involvering av direkte berørte og spesielt av lokalbefolkningen i Hole, innvendinger mot tempoet i saken, som noen mente var preget av hastverk, bemerkninger om svak begrunnelse for stedsvalget, bekymring for de belastninger minnstedet ville medføre som turistattraksjon, manglende tiltro til den praktiske gjennomførbarheten av vinnerforslaget, og harme over forslagens brutale inngrep i naturen. Men debatten handlet også om det som er vårt anliggende her: hvordan hendelsene 22. juli skal fortelles.

Flere uttrykte forundring over kontrasten mellom vinnerforslagets tilnærming til hendelsene og målsettingene og kriteriene som den første styringsgruppen hadde beskrevet i sin innstilling. Styringsgruppens leder konstaterte at valget av design lå langt vekk fra det de hadde oppfattet var ønskene og forhåpningene hos mange av de berørte, og på direkte kryssende kurs med den forståelsen av hva minnstedet skulle være og formidle, som hadde dannet premissene for tidlige samtaler og forhandlinger med

innbyggere og grunneiere i Hole (Christiansen 2014, 4.4; Kleveland 2015). På et åpent informasjonsmøte i regi av KORO i april 2014 spurte en av de lokale innbyggerne: «Hvorfor har dere gått vekk fra den første målsettingen, som den første styringsgruppa la vekt på? Den ville at man skulle se framover, at det skulle symbolisere samhold og solidaritet, og ønsket om et varmt og inkluderende samfunn. Det er det vi trenger når vi har opplevd det grusomme som skjedde, [...] ikke et forferdelig sår i en odde» (KORO & Statsbygg 2014).

Vinnerforslagets sårmetafor ble raskt tatt opp og aktivisert i samtalen om minnet, både av de som støttet valget av design og av de som protesterte mot det. Søsteren til en av de drepte på Utøya skrev: «Da lillebroren min ble revet fra meg, ble det etterlatt et sår i hjertet mitt. Et sår på sjelen. Et sår som aldri vil gro helt. Et sår fylt av smerte, av sorg, av savn. Minnstedet ved Sørbråten vil skape reaksjoner, det vil vekke følelser. Det vil gjøre vondt. [...] Er det så farlig at det gjør vondt? For det er jo nettopp slik savnet er: Vondt». (Bakke 2014, 20.3). Også naboer til Sørbråten og Utøya, som hadde vært øyevitner til terroren, fant metaforen treffende, men likevel ikke passende eller ønskelig som et varig uttrykk for hendelsene. «Vi har også sår som skal gro» skrev de i et felles leserinnlegg: «Vi vil også komme videre og ikke 'dvele' ved tragedien på Utøya i all overskuelig framtid» (Beboere på Utstranda 2014, 6.3).

Den fortsatt pågående debatten kan betraktes som en kamp om formingen av et felles minne, der de ulike utspillene tar enten det progressive eller det tragiske narrative i forsvar. For noen er det viktigste at et nasjonalt minne bringer trøst og framtidshåp til sorg og savn, virker betryggende, bekreftende, og retter fokus mot heling i etterkant av hendelsene (Moe 2016, 31.3). For andre er det avgjørende at et felles

minne holder det smertefulle ved hendelsene i live og forhindrer at erfaringen henvises til fortiden, som noe avsluttet og tilbaketrukket. Gjennom å tvinge oss i konfrontasjon med de vonde minnene kan minnstedet hjelpe oss «å takle sorgen» og «å lege sårene ved å bearbeide dem – snarere enn å undertrykke dem» (Balka et al. 2016, 20.10).

Samtidig har debatten omkring Dahlbergs design også åpnet opp for fortellinger som er fraværende i minnedsprosessen tidlige fase – fortellinger som ikke lar seg kategorisere verken som progressive eller tragiske, men som har mer til felles med de tidligere nevnte giftige narrative som Linenthal identifiserte i Oklahoma (Linenthal 2001:42–43; 70–80). Dette er fortellinger om hvordan terroren fortsetter å ha en ødeleggende virkning, fortsetter å gripe inn i livene til de direkte berørte, forgifter mellommenneskelige forhold og skaper splittelse og avstand. Protestene mot det valgte designet, i leserinnlegg, sosiale medier og henvendelser til offentlige myndigheter, rommer en rekke utspill som vitner om nærværet av slike narrative. Vi vil her trekke fram to eksempler fra høringsuttalelsene til den statlige reguleringsplanen for minnstedet på Sørbråten desember 2014.

Uttalelsen fra velforeningen for naboene ved Sørbråten synliggjør en fortelling om 22. juli som dagen da norske myndigheter ikke maktet å beskytte sine egne innbyggere. Dette er en fortelling om bitterhet og følelsen av svik: «Når beredskapen i form av politi og ambulanspersonell stod på land og området ikke var klarert for at disse kunne operere der, stod våre innbyggere i første rekke og reddet livredde ungdommer vekk fra Utøya og reddet alle de liv de kunne under umenneskelige forhold» (KMD 2014/5896–14). Opplevelsen av en mangel på anerkjennelse av lokalmiljøets innsats i en situasjon der myndighetene sviktet, ble

forsterket gjennom opplevelsen av ikke å bli sett og tatt hensyn til i den statlige minnestedsprosessen: «Et nasjonalt minnesmerke på Sørbråten i Hole skal plasseres med statlig tvang på Sørbråten midt blant de som stod opp i terroren og med eget liv som innsats reddet unge liv» (KMD 2014/5896–14).

En annen fortelling som kommer til syne i høringsuttalelsene handler om 22. juli som en vedvarende psykisk belastning for direkte berørte. Denne fortellingen harmonerer verken med et progressivt nasjonalt minne som behandler smerten som et tilbaketrukket stadium og kampen mot de vonde kreftene som vunnet, eller en tragisk nasjonal fortelling som oppfordrer til å oppsøke smerten for å hindre glemsel og mobilisere til moralsk ansvarlighet. Den handler i stedet om en smerte som er høyst present og minner som det er umulig å fri seg fra. En familie bosatt i nærheten av Sørbråten skrev:

Mange sliter med PTSD og går til behandling, men alle har forferdelige minner og noen ganger 'flash backs' til den skjebnesvangre dagen. En lyd, en lukt, noen som bader i fjorden er nok til at man ser for seg skudd, krutttrøyk, kavende ungdommer over alt i fjorden som vi prøvde å redde så godt vi kunne, alle som var tilstede. Minner om de vi ikke rakk å hjelpe, som vi så bli drept foran øynene våre, i tillegg til de mange hardt og kritisk skadede ungdommene, vil for alltid være bilder som er uslettelige fra hukommelsen. [...] Vi ser odden på Sørbråten fra stuevinduet vårt. Et så brutalt minnesmerke vil gjøre det vanskelig for vår familie å komme seg videre i hverdagen (KMD 2014/5896–14).

For de protesterende naboene kom Dahlbergs minnesår til å representere ikke bare de smertefulle hendelsene 22. juli, men også

smertefulle, *giftige* ettervirkninger: opplevelsen av splittelse og avstand i lokalsamfunnets forhold til statlige myndigheter, og opplevelsen av sår som ikke vil gro, av en vedvarende følelse av utrygghet og avmakt, av å stå alene og av å være fratatt muligheten for å vende tilbake til en form for normalitet. Minnesåret lot seg altså ikke bare tolke innenfor rammene av en tragisk nasjonal fortelling, men ble også koplet til denne andre typen motfortellinger, «toxic narratives». Når disse fortellingene, som tidligere falt inn under kategorien «untellable» (Goldstein 2009), her kom til uttrykk i samtalen om de nasjonale minnestedene, var det imidlertid først og fremst som *uønskede* fortellinger. De ble ikke bragt til overflaten for å argumentere for deres plass i et varig, felles minne, men tvert imot for å forhindre at de vant styrke gjennom en synlig manifestasjon som Dahlbergs kutt i Sørbråten.

Fra samstemt kor til brytning av ulike forståelser

De ulike fortellingene som er bragt i spill gjennom den nasjonale minnestedsprosessen etter 22. juli kaster lys over kollektive minneprosesser som komplekse, dynamiske, fulle av motsetninger og alltid uavsluttede. Avstanden mellom fortellingene, endringene de gjennomgår, og hvordan de veksler i styrke i løpet av prosessen vitner om et minne i bevegelse, som stadig er oppe til forhandling, og som tar form gjennom at det blir artikulert igjen og igjen. Enkeltfortellinger og fortellende elementer som inngår i ytringer gjennom prosessen danner mønstre, hovedfortellinger, som blir førende for videre artikuleringer av minnet. Gjennom stadig nye formuleringer bekreftes, styrkes, justeres eller utfordres eksisterende mønstre.

Den tidlig etablerte hovedfortellingen om 22. juli – som vi har identifisert som et

progressivt narrativ – har beholdt sin styrke gjennom store deler av prosessen, og definerer fortsatt rammene for mange av utspillene i samtalen om de nasjonale minnestedene. Samtidig har vi vist at denne fortellingen har blitt både tøyd og utfordret i løpet av prosessen: Den har tatt form både som en nasjonal og en global fortelling, den har fått konkurranse i en alternativ, tragisk traume-fortelling, og den har blitt kontrastert mot andre, mer perifere, motfortellinger.

Artikleringene av motfortellinger tydeliggjør et spenningsforhold mellom direkte berørtes individuelle minner og ideen om et felles minne. Dynamikken mellom individuelle og kollektive (sosiale, nasjonale og transnasjonale) minnekonstruksjoner er sentral gjennom hele prosessen. Den viser hvordan minnet formes både gjennom en bevegelse nedenfra, der enkeltindividens oppspill er viktige bidrag i formuleringen av et felles minne, og gjennom en bevegelse ovenfra, der etablerte minnekonstruksjoner blir styrende for hvordan enkeltmennesker gir narrativ form til sine erfaringer. Samtidig viser prosessen også hvordan voldsomme og opprivende hendelser som 22. juli kan oppleves, tolkes og fortelles vidt forskjellig av enkeltmenneskene som erfarte den, enten de er direkte berørte eller mennesker som var vitner til den på avstand. Idet et felles minne skal gis form, som både favner disse og gjør hendelsen forståelig for en videre krets, oppstår det nødvendigvis også gnisninger og kollisjoner.

Gjennom vår undersøkelse har vi vist at måten 22. juli fortelles på, og de ulike forståelsene av hendelsene og deres betydning som ligger til grunn for og styrkes gjennom dette, bidrar til å forklare spenninger mellom de ulike deltakerne i samtalen om de nasjonale minnestedene. Vi har vist hvordan de ulike fortellingene tar form gjennom utspill og svar på utspill i løpet av prosessen, og hvordan kunstfeltets hånd-

tering av oppdraget har brakt et bredere spekter av fortellinger til overflaten. Samtalen, som i minnestsprosessen sine første fase framsto som et nokså samstemt kor, har underveis i større grad fått karakter av en brytning av ulike forståelser, både av 22. juli-fortellingens form og innhold, som har vært vårt fokus her, men også av relaterte spørsmål som hvem de nasjonale minnestedene er for og hva som er deres primære funksjon. Valget av Dahlbergs design har spilt en avgjørende rolle i denne endringen av samtalen. Verket har, uavhengig av om det noen gang tar fysisk form, en virkning.⁵ Det har tvunget fram en form for bearbeiding av 22. juli i fellesskap, som handler om mer enn bekreftelse av en felles, nasjonal identitet. Samtidig har denne effekten vært krevende og smertefull, spesielt for mange av de direkte berørte.

Appendiks

Etter at denne artikkelen ble ferdigstilt våren 2017, har den nasjonale minnestsprosessen tatt en ny vending. Etter initiativ fra AUF, den nasjonale støttegruppen og historikeren Tor Einar Fagerland, ga KMD 22.2.2017 Statsbygg i oppdrag å utrede kaia på landsiden mot Utøya som en alternativ plassering av det nasjonale minnestedet (KMD 2014/2897–164). Statsbygg leverte sin rapport i juni 2017. På bakgrunn av denne beslutningen å avslutte kontrakten både med Dahlberg og KORO, og igangsette en ny prosess, med sikte på å etablere et «lavmælt og verdig» minnested på Utøyakaia (KUD 2017). Beslutningen om å nullstille prosessen innebar en eksplisitt tilbakevend-

5. Etter at naboer ved Sørbråten høsten 2016 reiste sak mot staten for å få stanset minnestedet, har regjeringen ved Kommunal- og moderniseringsdepartementet igangsatt utredning av en alternativ lokalisering ved kaia på landsiden mot Utøya. Ny lokalisering vil nødvendigvis også innebære en ny utforming av det nasjonale minnestedet.

ing til det vi her har omtalt som det progressive narrative. Dette er reflektert både i Statsbyggrapporten, som bygger sine anbefalinger på målsettingene formulert av styringsgruppen, og i statsråd Jan Tore Sanners uttalelser om begrunnelsen for sin beslutning. Hensikten med å nullstille prosessen var ifølge pressemelding 21.6 å «skape ro om saken», «en verdig avslutning på debatten» og å «[få] på plass nasjonale minnesteder hvor vi kan sørge, savne og samles om de verdiene som ble angrepet 22. juli 2011» (KMD 2017).

Spesielt interessant i denne sammenhengen er at det progressive narrative, gjennom Statsbyggrapportens forslag til nytt konsept, ble koplet til en forestilling om fysiske steder som *naturlige* bærere av minner. Rapporten slår fast at Utøyakaia er egnet fordi «det er et 22. juli-sted i seg selv, i kraft av hendelser som fant sted akkurat her» (Statsbygg 2017:19). Etableringen av et minnested handlet dermed ikke om å skape et uttrykk for de historiske hendelsene, men om å løfte fram egenskaper som var nedfelt i stedet. Slik bidro forslaget til en *naturalisering* av det progressive narrative.

Forslaget innebar en effektiv demping både av den tragiske og andre motfortellinger. Ved å insistere på 22. juli-minnets stedlige forankring og nedtone den kunstneriske intervensjonen i etableringen av minnestedet ble uenighet om minnets innhold og betydning holdt på avstand. Den konkrete utformingen av det framtidige minnestedet på Utøyakaia er ennå ikke bestemt, men rapporten antyder en enkel romlig markering ved hjelp av arkitektoniske elementer, inkludert en minnevegg med de 77 ofrenes navn. En slik løsning åpner for at publikum kan bringe sine ulike forestillinger til stedet, men oppfordrer ikke til en offentlig samtale hvor spenninger og motsetninger mellom dem blir synlige.

Litteratur

- Aagedal, Olaf, Pål Ketil Botvar og Ida Marie Høeg (red.) 2013. *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Alexander, Jeffrey C. et al. (red.) 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley & London, University of California Press.
- Alexander, Jeffrey C. 2004a. On the Social Construction of Moral Universals – the «Holocaust» from War Crime to Trauma Drama. I Alexander et al. (red.), s. 196–263.
- Alexander, Jeffrey C. 2004b. Toward a Theory of Cultural Trauma. I Alexander et al. (red.), s. 1–30.
- Assmann, Aleida 2016. *Shadows of Trauma – Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York, Fordham University Press.
- Doss, Erika 2010. *Memorial Mania – Public Feeling in America*. Chicago, University of Chicago Press.
- Eriksen, Anne 1995. *Det var noe annet under krigen – 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 1999. *Historie, mine og myte*. Oslo, Pax forlag.
- Erlil, Astrid 2011. *Memory in Culture*. Oversatt av Sarah B. Young. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Gjermshusengen, Line 2014. Folkets stemme – Spontane minnesteder etter 22. juli. *Fortidsminneforeningens Årbok*, s. 95–110.
- Goldstein, Diane 2009. The Sounds of Silence – Foreknowledge, Miracles, Suppressed Narratives, and Terrorism – What Not Telling Might Tell Us. *Western Folklore*, vol. 68, nr. 2/3, s. 235–256.
- Huyssen, Andreas 2003. *Present Pasts – Urban Palimpsest and the Politics of Memory*. Stanford, Stanford University Press.
- Inglis, David 2016. Globalization and/of

- memory – On the complexification and contestation of memory cultures and practices. I Tota, Anna Lisa og Trever Hagen (red.). *Routledge International Handbook of Memory Studies*. London & New York, Routledge, s. 143–157.
- Jordheim, Helge 2013. 22. juli-minnesmerker – Hvilke, hvor og hvorfor? I Aagedal, Botvar & Høeg (red.), s. 217–237.
- Kverndokk, Kyrre 2013a. Negotiating Terror, Negotiating Love. Commemorative Convergence in Norway after the Terrorist Attack on 22 July 2011. I Ingemark, Camilla A. (red.). *Therapeutic Uses of Storytelling. An Interdisciplinary Approach to Narration as Therapy*. Lund, Nordic Academic Press, s. 133–158.
- Kverndokk, Kyrre 2013b. Et nettverk av sorg. Sosiale medier og minnekultur etter 22. juli. I Aagedal, Botvar & Høeg (red.), s. 169–189.
- Linenthal, Edward T. 2001. *The Unfinished Bombing – Oklahoma City in American Memory*. New York, Oxford University Press.
- Olick, Jeffrey K. 2007. *The Politics of Regret – On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York, Routledge.
- Rafoss, Tore Witsø 2015a. Kampen om demokratiet – 22. juli og konstruksjonen av et kulturelt traume. I Larsen, Håkon (red.). *Kultursosiologisk forskning*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 197–212.
- Rafoss, Tore Witsø 2015b. Meningsløs terror og meningsfylt fellesskap. *Sosio-logisk tidsskrift* nr.1–2, s. 6–28.
- Rafoss, Tore Witsø 2016. *Terrorens kulturelle logikk – Det offentlige ordskiftet etter 22. juli*. Doktorgradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Saltzman, Lisa 2006. *Making Memory Matter – Strategies of Remembrance in Contemporary Art*. Chicago & London, University of Chicago Press.
- Sturken, Marita 1997. *Tangled Memories – The Vietnam War, the Aids Epidemic, and the Politics of Remembering*. London, Berkeley & Los Angeles, University of California Press
- Thijs, Krijn 2008. The Metaphor of the Master – ‘Narrative Hierarchy’ in National Historical Cultures of Europe. I Berger, Stefan og Chris Lorenz (red.). *The Contested Nation – Ethnicity, Religion and Gender in National Histories*. Houndmills, Palgrave Macmillan, s. 60–74.
- Young, James E. 2006. The Stages of Memory at Ground Zero. I Stier, Oren og J. Shawn Landres (red.). *Religion, Violence, Memory and Place*. Bloomington, Indiana University Press, s. 214–234.
- Young, James E. 2016. The memorial’s arc: Between Berlin’s Denkmal and New York City’s 9/11 Memorial. *Memory Studies*, vol. 9 nr. 3, s. 325–331.

Aviskilder og sosiale medier

- Bakke, Mona 2014, 20.3. Et brev fra en søster. *Aftenposten* [Online]. Tilgjengelig fra Atekst/Retriever (Nedlastet 5.1.2017).
- Bakken, Jenny Dahl 2014, 11.3. Utøya-minnesmerke får heder internasjonalt. *Aftenposten* [Online]. Tilgjengelig fra Atekst/Retriever (Nedlastet 3.1.2017).
- Balka, Miroslaw et al. 2016, 20.10. Minnesmerket vil hjelpe oss å takle sorgen. *Aftenposten*, s. 19.
- Beboere på Utstranda 2014, 6.3. Bønn om forståelse. *Ringerikes Blad*, s. 14.
- Christiansen, Ann 2014, 4.4. Fulgte ikke anbefalingen. *Aftenposten* [Online]. Tilgjengelig fra Atekst/Retriever (Nedlastet 04.01.2017).
- Elton, Lars 2014, 28.2. Et minnested for evigheten. *VG*, s. 52.

- Gannestad, Helle 2011, 23.7. Tweet fra kontoen@uhellet kl. 01:56, *Twitter*
- Kunstforum* 2013, 10.10. 8 konkurrerer om 22. juli. [Online] URL: <http://kunstforum.as/2013/10/8-konkurrerer-om-22-juli/> (Nedlastet 04.01.2017).
- Kvalshaug, Vidar 2012, 26.4. En suksess. *Aftenposten*, s. 10.
- Lien, Øyvind 2013, 12.4. Et sted å minnes. *Ringerikes Blad*, s. 2.
- Lile, Ayna 2013, 10.4. Fra 'flott' til 'forferdelig'. *Ringerikes Blad* [Online]. URL: <http://www.ringblad.no/nyheter/fra-flott-til-forferdelig/s/1-97-6594375> (Nedlastet 8.12.2016).
- Lindheim, Tone 2011, 27.7. Etabler en 22. juli-park. *Aftenposten Morgen*, s. 5.
- Malm, Anders 2011, 27.7. Hva vil skje med alle rosene? *NRK* [Online]. URL: https://www.nrk.no/norge/hva-vil-skje-med-alle-rosene_-1.7728953 (Nedlastet 8.12.2016).
- Meyer, Astrid H. og Sandra Lillebø 2012, 13.6. Regjeringen jobber på spreng. *Klassekampen*, s. 26.
- Moe, Karin 2016, 31.3. Minnesåret 22. juli. *Klassekampen*, s. 23.
- NTB 2012, 24.2. Må ikke forhaste oss med terrorminnesmerker. Tilgjengelig fra Atekst/Retriever (Nedlastet 3.1.2017).
- NTB 2013, 9.4. Valgte minnested som ligner Utøya. Tilgjengelig fra Atekst/Retriever (Nedlastet 3.1.2017).
- Ringerikes Blad* 2014, 13.3. Det kan være litt for tidlig. s. 9.
- Røed, Kjetil 2014, 28.2. Et godt og modig valg. *Aftenposten*, s. 8.
- Rønsen, Arild 2012, 4.5. La fornuften råde. *Klassekampen*, s. 7.
- Steinkjer, Mode 2014, 28.2. Et valg for evigheten. *Dagsavisen* s. 23.
- Valebrokk, Kåre 2012, 29.4. Reis ingen monumenter. *Aftenposten Morgen*, s. 2–3.
- Offentlige dokumenter og utrykte kilder**
- Dahlberg, Jonas 2014. Konseptbeskrivelse. I KORO 2014a.
- FAD 2012. Nasjonalt minnested i regjeringskvartalet. Nyhetssak 22.6.2012 [Online]. URL: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nasjonalt-minnested-i-regjeringskvartalet/id686802/> (Nedlastet 5.7.2016).
- FAD 2013. Nasjonal minnested etter åtaket på Utøya 22. juli. Pressemelding 9.4.2013. URL: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nasjonal-minnested/id721747/> (Nedlastet 27.9.2016).
- Hole kommune 2013/2505–11003 (13/2505–7 L12). Sørbråten – minnested for 22. juli. Fastsetting av planprogram. Saksframlegg i Plan- og miljøstyret og kommunestyret, Hole kommune, 4.11. 2013. URL: <http://innsyn.hole.kommune.no/v6/wfdocument.ashx?journalpostid=2013011003&dokid=112259&versjon=3&variant=A&> (Nedlastet 8.12.2016).
- Hole kommune 2013/2505–113530. Forslag til planprogram og varsel om planoppstart – reguleringsplan for Minnested 22. juli, Sørbråten, Hole kommune. Statsbyggs planprogram revidert etter høring oktober 2013. URL: <http://innsyn.hole.kommune.no/v6/wfdocument.ashx?journalpostid=2013011003&dokid=113530&versjon=1&variant=A&> (Nedlastet 8.12.2016).
- KMD 2014/2897–164. Oppdragsbrev – vurdering av ny lokasjon for etablering av et nasjonalt minnested etter angrepet på Utøya. Oppdragsbrev til Statsbygg, 22.2.2017.
- KMD 2014/5896–14, Prosjekt Minnested 22. juli Hole – oppsummering av uttalelser ved høring og offentlig ettersyn av forslag til statlig reguleringsplan, 30.1. 2015.
- KMD 2017. Nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Pressemelding 21.06.2017.

- URL:<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nasjonalt-minnsted-ved-utoyakaia/id2558380/> [Nedlastet 03.08.2017].
- KORO 2012/1–1. Nasjonalt minnsted/merke. Notat 9.1.2012.
- KORO 2012/1–14. Notat fra møte i styringsgruppen for oppføring av minnsteder etter 22. juli, 16.2.2012.
- KORO 2012/1–15. Møte og befarings i Oslo med konsulentgruppen for oppføring av minnsteder etter 22. juli. Notat 8.2.2012.
- KORO 2012/1–19. Nasjonalt minnsted/merke – Konsulentgruppens innspill til prosess og metodikk. Notat 1.3.2012.
- KORO 2013a. *Kunstplan for minnsteder etter 22. juli*, Oslo 11.6.2013. URL: <http://koro.no/content/uploads/2015/12/Minnsteder-Kunstplan.pdf> (Nedlastet 6.7.2016).
- KORO 2013b. Motivasjonsbrev fra søknader om prekvalifisering til den internasjonale konkurransen for minnsteder etter 22. juli 2011. (Oppgitte nummer er søknadsnummer)
- KORO 2014a. *Minnsteder etter 22. juli*, utstilling i Oslo Rådhusgalleri 22. februar–4.mars 2014.
- KORO 2014b. Minnsteder etter 22. juli, Lukket konkurranse, Juryens uttalelse. Notat 24.2.2014.
- KUD 2011. Minnesmerker og hedring etter angrepene 22. juli. Pressemelding nr. 116/11, 22.12.2011.
- KUD 2011/3060–100. Forslag til minnesmerker etter terrorhandlingene i regjeringskvartalet og på Utøya 22 juli 2011 – oversendelse av sak fra Oslo kommune til Kulturdepartementet 29.2.2012. (Oppgitte dokumentnummer følger saksnummer 11/01347, Bystyrets sekretariat, Oslo kommune).
- KUD 2011/3060–108. Vedrørende forslag til minnestein etter terrorhandlingene 22 juli 2011. Brev fra Kulturdepartementet 20.3.2012.
- KUD 2012. *Steder for å minnes og påminnes*. Innstilling vedrørende minnsteder etter 22. juli, april 2012. URL:https://www.regjeringen.no/contentassets/2c6e27291e0c43dd8705ededae10a700/steder_for_aa_minnes_og_paamines_22juli_utgitt_april2012.pdf (Nedlastet 1.2.2017).
- KUD 2012/291–9. Oppdragsbrev vedrørende minnsteder etter 22. juli 2011. Brev 10.7.2012.
- KUD 2017. Endrede planer for minnsteder etter 22. juli. Nyhetssak 21.6.2017 [Online]. URL: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/minnsteder-etter-22.-juli---dahlbergs-kunstverk-vil-ikke-bli-realisert/id2558519/> [Nedlastet 3.8.2017].
- Oslo tingrett 2012. Dom i 22. juli-saken. TOSLO–2011–188627–24 – RG–2012–1153, 24.8.2012. URL: <https://lovdata.no/static/file/1016/toslo-2011-188627-24.pdf> (Nedlastet 7.6.2016).
- Statsbygg 2017. Vurdering av nasjonalt minnsted på Utøya, Oslo juni 2017. URL:<http://www.statsbygg.no/files/prosjekter/utoyakaiaVurdering/vurderingMinnstedUtoyakaia.pdf> [Nedlastet 11.8.2017].

Muntlige kilder og personlig korrespondanse

- Brenna, Tonje 2015. Intervjuet av Line Gjermshusengen og Ingeborg Hjorth, Oslo 1.12.2015.
- Eeg-Tverbakk, Per Gunnar 2014. Intervjuet av Line Gjermshusengen og Ingeborg, Oslo 1.9.2014.
- Kleveland, Åse 2015. Intervjuet av Line Gjermshusengen og Ingeborg Hjorth, Fornebu 1.12.2015.
- KORO & Statsbygg 2014. Åpent møte på Sundvollen 9.4.2014.
- Mortensen, Jørn. 2016. E-post til Ingeborg Hjorth 17.11.2016.